

مجید قیصری: نویسدگان جنگ با اما و اگرهای بیشتری مواجهند

اکبر صحرایی: توقع کارخانه نویسنده‌سازی نداشته باشیم

مهدی کاموس داستان نویس و پژوهشگر ادبیات

نمونه‌هایی شاخص از ادبیات جنگ

به نظر م سیاستگذاری درباره ادبیات دفاع مقدس برای رسیدن به «ژانر» یا «مکتب ادبی» و تلقی «آیده یابی» ازنوشتن درباره جنگ عراق با ایران و دفاع مقدسی که هنوز ادامه دارد نوعی تحول‌گرایی و فروکاستن بزرگترین دفاع ملی و مذهبی در تاریخ ایران باشد. جریان ادبیات و نوشتن از دفاع مقدس، وقتی نهضتی فراگیر در ارتباط با اسطوره‌های دینی و ملی ایران باشد، امر فرهنگی و معناساز برای نسل‌ها می‌شود و در تاریخ اجتماعی ملت ایران جان می‌گیرد و می‌تواند خضروار یزید.

اما اگر بخواهیم تجلی انسان دفاع مقدس و انسان انقلاب اسلامی ایرانی را در ژانرهای ادبی داستانی بچویم و بکاویم رمان‌های علی مؤذنی نمونه‌هایی برجسته و قابل توجهند، مانند رمان «نه آبی نه خاکی» که حدیث تقابل عقل و دل انسان ایرانی در دوران دفاع مقدس و تبلور امر قدسی در جبهه‌هاست؛ چنانکه در رمان «ظهور» برگرفته از زندگی شهید یونس زنگی آبادی راوی، روح است.

و اگر بخواهیم انسان زیسته در فضای جبهه‌ها و واکنش اجتماعی انسان ایرانی از طبقه متوسط به پایین و جنوب شهری را دوران دفاع مقدس ببینیم ،شخصیت ناصر در رمان‌های احمد دهقان مانند «سفر به گرای ۲۷۰ درجه» و «بچه‌های کارون» نمونه‌ای برجسته از انسان ایرانی زیسته در دوران دفاع مقدس است. و اگر بخواهم از رمان‌ها، داستان کوتاه‌ها و زندگینامه‌های ماندگار در ذهنم بگویم، فی‌المجلس عبارتند از: «ریشه در اعماق» از ابراهیم حسن بیگی، «نخل‌های بی‌سر» از قاسمعلی فراس‌ت، «نه آبی نه خاکی» از علی مؤذنی، «بل معلق» از محمدرضا بایرامی، «غروب آبی رود» از جهانگیر خسروشاهی و «نفر سوم از سمت چپ» از مجید قیصری.

همراه با اهالی کتاب در چهل سالگی دفاع مقدس

داستان جنگ هنوز خواندنی است

بازخوانی ادبیات پایداری در چهلین سالگرد آغاز دفاع مقدس

شور و حماسه در تاروپود کلمات

علی‌الله سلیمی نویسنده و منتقد ادبی

دوران هشت سال دفاع مقدس، به‌عنوان یکی از مقاطع حساس تاریخ معاصر کشورمان تأثیرات فرهنگی و اجتماعی عمیقی در جامعه اسلامی داشته و دارد که بخشی از آن در آثار ادبیات دفاع مقدس مکتوب و ماندگار شده است. در این حوزه آثار ادبی متعددی از همان سال‌های اولیه شروع جنگ تحمیلی تا به امروز تألیف و منتشر شده که هر یک از آنها بازتاب‌دهنده بخشی از تبعات آن رویداد بزرگ در دوره‌های تاریخی مختلف است. اکنون در چهلمین سالگرد آغاز دفاع مقدس، تأملی در شکل‌گیری، خلق آثار اولیه در بحبوحه جنگ، تداوم ادبیات دفاع مقدس در سال‌های بعد از پایان جنگ تحمیلی و توسعه دامنه این ادبیات در قالب‌های ادبی گوناگون تا حدودی فراز و نشیب‌های ادبیات دفاع مقدس در طول حدود چهار دهه را نشان می‌دهد. بویژه اینکه ادبیات دفاع مقدس اکنون به‌عنوان یک ژانر پرمخاطب در میان قشرهای گوناگون جامعه مخاطبان زیادی دارد که همواره تازه‌های این حوزه ادبی را دنبال می‌کنند و بسیاری از آثار منتشر شده در این بخش جزو کتاب‌های پرمخاطب در بازار کتاب ایران قرار دارند و در جشنواره‌های ادبی هم خوش می‌درخشند.

■ شروع حماسه‌آوازه‌ها

با شروع جنگ تحمیلی در پاییز سال ۱۳۵۹ که هنوز فاصله چندانی از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ نداشتیم، هنوز همسو با آرمان‌های انقلاب اسلامی شکل‌گرفته بود و به بیان دیگر، دفاع مقدس، هنوز نویسندگان خود را نداشت؛ نویسندگانی که هم سابقه حضور و تجربه در جبهه‌های جنگ تحمیلی را داشته باشند و هم به انواع مهارت‌های نویسندگی تسلط داشته باشند. بنابر این، آثار اولیه در حوزه ادبیات دفاع مقدس که از نظر محتوایی با روحیه حاکم بر فضای دفاع مقدس همسو باشد، بیشتر به شکل متن‌های احساسی و مستندگونه بوده که اغلب نویسندگان آنها کسانی بودند که یا خود به‌طور مستقیم در مناطق عملیاتی جبهه‌های جنوب و غرب حضور و تجربه داشتند یا بر اساس یادداشت‌های

به جا مانده از دفتر خاطرات رزمندگان و شهدای جنگ تحمیلی تألیف و منتشر می‌شد. اغلب نویسندگان اولیه این ادبیات، ادعای نویسندگی، آن هم به شکل حرفه‌ای را نداشتند و بیشتر براساس روحیه انقلابی خود و احساس وظیفه در مقابل رزمندگان و شهدای جنگ تحمیلی به نوشتن و انتشار آثاری در حوزه ادبیات دفاع مقدس می‌پرداختند. رویکرد این آثار اغلب جنبه تهییجی داشت و برای ایجاد شور حماسی در جامعه خلق می‌شد که در زمان خود موفق بود، چون شرایط آن روز جامعه به این نوع ادبیات نیاز داشت. اما بعد از پایان جنگ تحمیلی، ادبیات دفاع مقدس فرصتی برای تقویت جنبه‌های ادبی پیدا کرد و با دور شدن از فضای تهییج‌آمیز به سمت نوعی آرامش و تأمل در مضمون و ساختار ادبی آثار گام برداشت. در این زمینه، اغلب محققان و پژوهشگرانی که در حوزه ادبیات پایداری در کشورمان کار کرده‌اند معتقدند، پس از پایان جنگ تحمیلی و به دست آمدن فرصت برای رزمندگان، کهنه سربازان و افراد جنگ دیده، تمایل به ثبت مشاهدات از جنگ و تبعات آن پیدا شد و قلم‌هایی به کار افتاد تا خاطرات و دیده‌ها و شنیده‌ها را به داستان و رمان تبدیل کنند. اما با توجه به اینکه اغلب این افراد از آموزش‌های تخصصی و تجربه نوشتن برخوردار نبودند، آثار داستانی سال‌های ابتدایی پس از جنگ تحمیلی اغلب شکل خاطره و خام داشت و می‌توانست بعدها به‌عنوان دستمایه کار بقیه نویسندگان مورد استفاده قرار گیرد.

■ پیشقدم بودن خاطرات

بیشتر کتاب‌هایی که در سال‌های اولیه بعد از پایان جنگ تحمیلی در حوزه ادبیات دفاع مقدس تألیف و منتشر می‌شود، متکی بر خاطرات رزمندگان و افراد درگیر با تبعات جنگ تحمیلی بود. شاید به همین دلیل است که در آن سال‌ها، خاطره‌گویی و ثبت این خاطرات در مراکز فرهنگی و هنری به یک سنت پایدار تبدیل شد تا پایه و اساس محکمی برای شکل‌گیری ادبیات دفاع مقدس و تولید داستان‌های کوتاه و رمان در دوره جدید بعد از پایان جنگ تحمیلی باشد. خاطره‌گویی بخشی از تاریخ شفاهی محسوب می‌شود که در حوزه دفاع مقدس این رویکرد حضور پر رنگی داشته و اکنون بخش قابل توجهی از ادبیات مکتوب مرتبط با موضوع

دفاع مقدس برگرفته از همین خاطرات است که ابتدا به‌صورت مختصر و شفاهی بیان شده و در ادامه با تشخیص کارشناسان، به شکل کامل‌تر بیان و مکتوب شده است. البته در مکتوب کردن این خاطرات شفاهی گاهی خود صاحب خاطره دست به قلم برده که در آن صورت عنوان «خاطرات خودنوشت» به این آثار گفته می‌شود و در مواردی هم از قلم نویسندگان شناخته شده و گاه گمنام برای این منظور بهره گرفته شده که در این صورت اثر مکتوب از لحاظ رعایت اصول نوشتاری به مراتب قوی و منسجم‌تر بوده است. با این حال، در بخش خاطره‌گویی شفاهی، حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی از همان ابتدا پیشقدم بوده که برپایی همین نشست‌ها، در اغلب موارد باعث شکل‌گیری نطفه اولیه کتاب‌های متعددی در زمینه خاطرات افراد مختلف در زمینه دفاع مقدس شده است. نشست‌های «شب خاطره» از واسط دهه هفتاد تا به امروز به‌طور مرتب و هفتگی در حوزه هنری برگزار می‌شود و تا به حال کتاب‌های زیادی بر اساس خاطرات بیان شده در این برنامه مکتوب و منتشر شده است.

■ حرکت از خاطره به سمت داستان

خاطرات، مواد خام آثار روایی از جمله داستان محسوب می‌شود که تا به حال در موارد مختلف از آن استفاده‌های بهینه‌ای هم صورت گرفته است. مثال روشن این مسأله در حوزه خاطرات رزمندگان دوران دفاع مقدس صدق می‌کند که بسیاری از آنها دستمایه داستان‌های متعدد شده است. اهمیت این موضوع بیشتر از آن جهت است که بعضی از وقایع در زمان‌های معینی اتفاق می‌افتد که همه افراد جامعه از جمله نویسندگان و بویژه نسل‌های بعدی امکان حضور در دل آن واقعه را ندارند. آنها از طریق خاطرات افراد حاضر در دل آن واقعه است که با روح حاکم بر آن واقعه و جزئیات بیشتر آن آشنا می‌شوند. البته این موضوع در خصوص هنرهای دیگر مانند سینما و تئاتر هم صدق می‌کند، چون پایه خلق آثار روایی یا نمایشی معمولاً بر اساس روایت‌هایی است که امکان دارد بسیاری از آنها واقعی و برگرفته از خاطرات افراد مختلف باشد. بنابر این، تکنیک این دو قالب روایی؛ خاطره و داستان براحتی امکان‌پذیر نیست، چرا که هر دوه نوعی وامدار دیگری هستند و

”

پس از پایان جنگ تحمیلی و به دست آمدن فرصت برای رزمندگان، کهنه سربازان و افراد جنگ دیده، تمایل به ثبت مشاهدات از جنگ و تبعات آن پیدا شد و قلم‌هایی به کار افتاد تا خاطرات و دیده‌ها و

شنیده‌ها را به داستان و رمان تبدیل کنند. اما با توجه به اینکه اغلب این افراد از آموزش‌های تخصصی و تجربه نوشتن برخوردار نبودند، آثار داستانی سال‌های ابتدایی پس از جنگ تحمیلی اغلب شکل خاطره و خام داشت

■ **پیشتازی دفتر ادبیات مقاومت** بسیاری از خوانندگان کتاب در ایران که

جزو علاقه‌مندان به آثار مرتبط با موضوع دفاع مقدس هستند، با فعالیت‌های دفتر ادبیات مقاومت حوزه هنری آشنایی دارند و اغلب کتاب‌های تهیه شده از سوی این دفتر را دیده یا مطالعه کرده‌اند. بویژه در سال‌های اخیر که فعالیت‌های این دفتر نمود بیشتری در میان قشر کتابخوان جامعه پیدا کرده است، با توجه به تجربی است که مسئولان این دفتر در طول سال‌های متعددی به دست آورده‌اند، اکنون محصولات این دفتر در بخش کتاب‌های مرتبط با موضوع دفاع مقدس از کمیت و کیفیت لازم برخوردار است واین همان نیاز خوانندگان این نوع آثار در طول سال‌های گذشته بوده است. البته آنچه باعث شده در سال‌های اخیر فعالیت‌های این دفتر نسبت به سال‌های گذشته در میان خوانندگان کتاب در ایران نمود بیشتری پیدا کند، رویکرد جدید مسئولان این دفتر به کار اطلاع‌رسانی در حوزه کتاب است که همین مسأله باعث پیوستن مخاطبان جدید به جمع مخاطبان قبلی و استقبال بیشتر از کتاب‌های

تولید شده از سوی این دفتر شده است. از جمله فعالیت‌های شاخص در این بخش، برگزاری نشست‌های رونمایی برای کتاب‌های تازه منتشره این دفتر است که با استقبال خوب رسانه‌ها مواجه شده و در جامعه بازتاب داشته است. همین رویکرد وضعیت تازه‌ای را در بازار نشر کتاب‌های دفاع مقدس به وجود آورده که تجدید چاپ اغلب کتاب‌های دفتر ادبیات مقاومت شاهدی بر این ادعا است. تا جایی که در حال حاضر رکورد تجدید چاپ کتاب‌های دفاع مقدس توسط کتاب‌های این دفتر شکسته شده و یکی از محصولات این دفتر با عنوان «دا» بیش از ۱۵۰ بار تجدید چاپ شده و یکی از کتاب‌های پرمخاطب در بین آثار ادبیات پایداری محسوب می‌شود. بسیاری دیگر از کتاب‌های تهیه شده از سوی این دفتر هم بارها تجدید چاپ شده و در میان آثار منتشره در بخش کتاب‌های دفاع مقدس در ردیف کتاب‌های پرمخاطب قرار دارند. این رویکردها باعث شده فعالیت‌های دفتر ادبیات مقاومت در بخش کتاب‌های مرتبط با موضوع دفاع مقدس به یک جریان‌سازی فراگیر در این حوزه منجر شود که نتایج آن را در سطح اجتماع به آسانی می‌توان دید. از جمله این دستاوردها می‌توان به فراگیر شدن فرهنگ مطالعه کتاب‌های دفاع مقدس در جامعه اشاره کرد که نسبت به سال‌های گذشته توفیق زیادی پیدا کرده است.

■ چالش اساسی در شبکه توزیع

با وجود موفقیت‌های چشمگیری که کتاب‌های دفاع مقدس در سال‌های اخیر به دست آورده و تعدادی از این آثار در صدر کتاب‌های پرمخاطب قرار گرفته‌اند، نبود شبکه توزیع مناسب باعث شده بسیاری از این کتاب‌ها در رسیدن به دست مخاطبان واقعی با مشکلات متعددی مواجه شوند. فعالان این حوزه می‌گویند در کنار همه موفقیت‌هایی که در این بخش حاصل شده، این حوزه هنوز از یک حلقه مفقوده رنج می‌برد و آن هم موضوع توزیع کتاب‌های دفاع مقدس است. کتاب‌های این حوزه در سال‌های اخیر بیشتر از ناحیه‌ای

رنج برده است که ارتباط چندانی با خالقان این ادبیات ندارد و اغلب متوجه بخشی از بازار نشر در کشور است که هنوز با مشکلات متعددی دست به گریبان است. نویسندگان ادبیات دفاع مقدس در حد بضاعت نتوان خود کوشیده و آثار ادبی اغلب خواندنی در بخش‌های مختلف خلق کرده‌اند که بسیاری از آنها با کیفیت مناسب چاپ و منتشر شده، اما در بخش توزیع که پاشنه آشیل ادبیات دفاع مقدس محسوب می‌شود، با مشکلات متعددی مواجه و در اغلب موارد به بن‌بست خورده است. برای کسانی که از مخاطبان اصلی ادبیات دفاع مقدس هستند، دسترسی به کتاب‌های این حوزه، معمولاً سخت است. به هر میزان که از اهالی قلم، نویسندگان و شاعران ادبیات دفاع مقدس انتظار می‌رود در خلق ادبیات این حوزه کوشا باشند، به همان میزان از دست‌اندرکاران حوزه نشر انتظار می‌رود که در چاپ و توزیع بموقع و بهینه این آثار فعالیت داشته باشند. اگر اثر قابل توجهی در حوزه ادبیات پایداری خلق شود، اما در چاپ و رساندن آن به دست مخاطبان واقعی و عمومی این نوع آثار از سوی مسئولان بازار نشر کوتاهی شود، کم لطفی در حق مؤلفان این آثار است که با زحمات بسیار اثری در حوزه ادبیات دفاع مقدس خلق می‌کنند. پیشنهاد راه‌اندازی یک مجموعه یا بازارچه فروش کتاب‌های دفاع مقدس در محدوده میدان و راسته خیابان انقلاب اسلامی که بسیاری از ساکنان پایتخت آن را به‌عنوان مرکز اصلی خرید کتاب می‌دانند، خالی از لطف نیست. این مجموعه می‌تواند در قالب غرفه‌های متعدد، متعلق به ناشران اختصاصی ادبیات دفاع مقدس باشد یا به شکل یک فروشگاه بزرگ عرضه کتاب فعالیت کند که در آن بیشتر ناشران حوزه ادبیات پایداری نمایندگی فروش داشته باشند. به این صورت مکان ثابتی برای توزیع کتاب‌های دفاع مقدس در بین مخاطبان عمومی این نوع آثار شناخته شده و در یادها می‌ماند که به مرور هر دوسوی قضیه، هم عرضه‌کنندگان این نوع کتاب‌ها و هم مخاطبان آثار یاد شده از شکل جدید کار سود می‌برند، چرا که ناشران این آثار مشتریان و مخاطبان واقعی خود را می‌یابند و خریداران این کتاب‌ها هم بدون سردرگمی و مستقیم می‌روند سراغ کتاب‌هایی که بر پی آنها هستند.